

PENSIYA YOSHIDAGI VA NOGIRONLIGI BOR FUQAROLARNING HUQUQLARI

Allaberganova Mahliyo
Anvarjonova Nilufar

Annotatsiya: O‘zbekiston Respublikasi fuqarolari ushbu Qonunda nazarda tutilgan tartibda davlat tomonidan pensiya bilan ta‘minlanish huquqiga egadirlar. Ushbu maqolada shuningdek Pensiya yoshidagi va nogironligi bor fuqarolarning huquqlari haqida ma‘lumotlar berilgan.

Kalit so‘zlar: Pensiya, qonun, yoshga doir pensiya, nogironlik pensiyasi, boquvchisini yo‘qotganlik pensiyasi.

Pensiya (lotincha: pensio — to‘lov) — fuqarolarga davlat yoki boshqa subyektlar tomonidan qonunda belgilangan hollarda muntazam va, odatda, umr-bod to‘lanadigan to‘lovlar. Ijtimoiy ta‘minot shakli hisoblanadi.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 39-moddasiga binoan, "har kim qariganda, mehnat layoqatini yo‘qotganda, shuningdek, boquvchisidan mahrum bo‘lganda va qonunda nazarda tutilgan boshqa xollarda ijtimoiy ta‘minot olish huquqiga ega"dir. Pensiya, nafaqalar, ijtimoiy yordam boshqa turlarining miqdori rasman belgilab qo‘yilgan tirikchilik uchun zarur eng kam miqdordan oz bo‘lishi mumkin emas. Pensiya ta‘minoti masalalari O‘zbekiston Respublikasining "Fuqarolarning davlat pensiya ta‘minoti to‘g‘risida" qonuni (1993-yil 3-sentabr) bilan belgilangan.

Respublika hududidan tashqarida yashab turgan O‘zbekiston Respublikasining fuqarolarini pensiya bilan ta‘minlash O‘zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomalari asosida amalga oshiriladi. O‘zbekiston Respublikasida doimiy yashab turgan chet el fuqarolari va fuqaroligi bo‘lmagan shaxslar, O‘zbekiston Respublikasi fuqarolari bilan teng ravishda pensiya olish huquqiga egadirlar. Ish stajiga ega bo‘lmagan fuqarolar va ularning oilalari ushbu Qonunga binoan davlat pensiyalari olish huquqiga ega emaslar. Ularning ijtimoiy ta‘minlanish tartibini O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi belgilab qo‘yadi.

2-modda. Davlat pensiyalarining turlari. Ushbu Qonun bilan davlat pensiyalarining quyidagi turlari belgilanadi:

- yoshga doir pensiya;
- nogironlik pensiyasi;
- boquvchisini yo‘qotganlik pensiyasi.

3-modda. Pensiya tayinlashni so‘rab murojaat etish. Fuqarolar pensiya olish huquqi paydo bo‘lganidan so‘ng istalgan paytda pensiya tayinlashni so‘rab murojaat etishlari mumkin.

4-modda. Pensiyaning tanlash huquqi. Davlat pensiyalarining turli xillarini olish huquqiga ega bo‘lgan fuqarolarga ularning o‘zlari tanlagan bitta pensiya tayinlanadi.

5-modda. Harbiy xizmatchilarning, ichki ishlar organlarining, O‘zbekiston Respublikasi Milliy gvardiyasining boshliqlar va oddiy xodimlar tarkibidan bo‘lgan shaxslarining, sudyalarning va prokuratura organlari darajali unvonlarga (harbiy unvonlarga) ega bo‘lgan xodimlarining pensiya ta‘minoti. Harbiy xizmatchilarni, ichki ishlar organlarining, O‘zbekiston Respublikasi Milliy gvardiyasining boshliqlar va oddiy xodimlar tarkibidan bo‘lgan shaxslarini, sudyalarni va prokuratura organlarining darajali unvonlarga (harbiy unvonlarga) ega bo‘lgan xodimlarini, shuningdek ularning oila a‘zolarini pensiya bilan ta‘minlash shartlari, normalari va tartibi O‘zbekiston Respublikasi qonunchiligi bilan belgilanadi. Ularga ushbu Qonunda nazarda tutilgan asoslarda pensiya olish huquqi ham beriladi. Bunda harbiy xizmatchilar, ichki ishlar organlarining, O‘zbekiston Respublikasi Milliy gvardiyasining boshliqlar va oddiy xodimlar tarkibidan bo‘lgan shaxslari, sudyalari va prokuratura organlarining darajali unvonlarga (harbiy unvonlarga) ega bo‘lgan xodimlari pul ta‘minotining barcha turlari fuqarolarning ish haqi singari bir xilda hisobga olinadi.

6-modda. Fuqarolarning davlat pensiya ta‘minoti to‘g‘risidagi qonunchilik. Fuqarolarning davlat pensiya ta‘minoti to‘g‘risidagi qonunchilik ushbu Qonun va boshqa qonunchilik hujjatlaridan iboratdir.

Agar O‘zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomasida O‘zbekiston Respublikasining fuqarolar davlat pensiya ta‘minoti to‘g‘risidagi qonunchiligida nazarda tutilganidan boshqacha qoidalar belgilangan bo‘lsa, xalqaro shartnoma qoidalari qo‘llaniladi.

Yoshga doir pensiya olish huquqi

Yoshga doir pensiya olish huquqiga:

erkaklar — 60 yoshga to‘lganda va ish stajlari kamida 25 yil bo‘lgan taqdirda;

ayollar — 55 yoshga to‘lganda va ish stajlari kamida 20 yil bo‘lgan taqdirda ega bo‘ladilar.

Ish staji to‘liq bo‘lmagan chog‘dagi pensiya. Pensiya tayinlash uchun (7-modda) yetarlicha ish stajiga ega bo‘lmagan shaxslarga yoshga doir pensiyalar ushbu Qonun 37-moddasi birinchi qismining “a”, “b”, “v” va “g” bandlarida nazarda tutilgan kamida 7 yil ish staji mavjud bo‘lgan taqdirda, bor stajga mutanosib miqdorda (29-modda) tayinlanadi.

Imtiyozli shartlardagi pensiyalar. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tasdiqlaydigan ro‘yxatlarga muvofiq fuqarolarning ayrim toifalari imtiyozli shartlarda pensiya olish huquqiga ega bo‘ladilar, chunonchi:

Yoshidan qat'i nazar pensiya olish huquqini beradigan ishlab chiqarishlar, muassasalar, ishlar, kasblar va lavozimlarning 1-sonli ro'yxati;

Umumiy belgilangan yoshni 10 yilga qisqartirilgan holda pensiya olish huquqini beradigan ishlab chiqarishlar, muassasalar, ishlar, kasblar, lavozimlar va ko'rsatkichlarning 2-sonli ro'yxati;

Umumiy belgilangan yoshni 5 yilga qisqartirilgan holda pensiya olish huquqini beradigan ishlab chiqarishlar, muassasalar, ishlar, kasblar, vazifalar va ko'rsatkichlarning 3-sonli ro'yxati.

Imtiyozli shartlarda pensiya olish huquqiga urush nogironlari, bolalikdan nogironligi bo'lgan farzandlarning onalari, liliputlar va pakanalar ham ega.

Yoshidan qat'i nazar imtiyozli pensiya olish huquqi. Yoshidan qat'i nazar, quyidagilar imtiyozli pensiya olish huquqiga ega bo'ladilar:

a) kon sanoatidagi yetakchi kasb egalari bo'lgan xodimlar — basharti, ular ana shu ishlarda kamida 20 yil ishlagan bo'lsalar (1-sonli ro'yxat, I qism);

b) bevosita erosti va ochiq kon ishlarida (shu jumladan, kon-qutqaruv qismlarining shaxsiy tarkibi) ko'mir, ma'danlar va boshqa foydali qazilmalarni qazib olishda, shaxtalar va konlar qurilishida to'liq ish kuni davomida band bo'lgan xodimlar — basharti, ular ana shu ishlarda kamida 25 yil ishlagan bo'lsalar (1-sonli ro'yxat, II qism);

v) uchuvchilar va uchuvchi-sinovchilar tarkibiga kiruvchi xodimlar, ular xizmat qilgan korxonalar, muassasalar va tashkilotlarning idoraviy bo'ysunuvidan qat'i nazar, belgilangan xizmat muddatini ana shu lavozimlarda erkaklar kamida 25 yil va ayollar kamida 20 yil ado etganlari taqdirda (1-sonli ro'yxat, III qism).

Yuqorida qayd etib o'tilgan xodimlar salomatligiga (kasalligiga) ko'ra uchish ishlaridan bo'shatilgan taqdirda, belgilangan xizmat muddatini — erkaklar kamida 20 yil va ayollar kamida 15 yil ado etgan bo'lsalar;

g) teatrlar va boshqa teatr-tomosha korxonalarini artistlarining ayrim toifalari:

ijodiy ish staji kamida 20 yil bo'lganda (1-sonli ro'yxat, IV qism);

ijodiy ish staji kamida 25 yil bo'lganda (1-sonli ro'yxat, V qism);

ijodiy ish staji kamida 30 yil bo'lganda (1-sonli ro'yxat, VI qism);

d) sportchilarning ayrim toifalari — ish staji kamida 20 yil bo'lganda (1-sonli ro'yxat, VII qism).

Umumiy belgilangan yoshni 10 yilga qisqartirilgan holda imtiyozli pensiya olish huquqi

Oxirgi ish joyidan qat'i nazar, quyidagilar ushbu Qonunning 7-moddasida belgilangan yoshni 10 yilga qisqartirilgan holda pensiya olish huquqiga ega bo'ladilar:

a) erosti ishlarida, mehnat sharoiti o'ta zararli va o'ta og'ir ishlarda to'liq ish kuni davomida band bo'lgan xodimlar (2-sonli ro'yxat, I qism):

erkaklar — ish staji kamida 20 yil bo‘lib, bundan kamida 10 yili ko‘rsatib o‘tilgan ishlarga to‘g‘ri kelgan taqdirda;

ayollar — ish staji kamida 15 yil bo‘lib, bundan kamida 7 yilu 6 oyi ko‘rsatib o‘tilgan ishlarga to‘g‘ri kelgan taqdirda.

Yer osti ishlaridagi mehnat staji erkaklarda 10 yildan kam va ayollarda 7 yilu 6 oydan kam bo‘lgan hollarda xodimlarga bu ishlardagi har bir to‘liq yil uchun ushbu Qonunning 7-moddasida nazarda tutilgan pensiya yoshi 1 yilga qisqartiriladi.

Mehnat sharoiti o‘ta zararli va o‘ta og‘ir ishlarda — erkaklar kamida 5 yil, ayollar kamida 3 yil 9 oy — ishlagan xodimlarga pensiya ushbu Qonunning 7-moddasida nazarda tutilgan pensiya yoshi shunday ishda band bo‘lingan har bir to‘liq yil uchun 1 yilga qisqartirilgan holda tayinlanadi;

b) sirklar va konsert tashkilotlari artistlarining ayrim toifalari ijodiy ishdagi staji kamida 20 yil bo‘lgan taqdirda (2-sonli ro‘yxat, II qism).

Umumiy belgilangan yoshni 5 yilga qisqartirilgan holda imtiyozli pensiya olish huquqi. Oxirgi ish joyidan qat‘i nazar, quyidagilar ushbu Qonunning 7-moddasida belgilangan yoshni 5 yilga qisqartirilgan holda pensiya olish huquqiga ega bo‘ladilar:

a) urush nogironlari va ularga tenglashtirilgan shaxslar;

b) mehnat sharoiti zararli va og‘ir ishlarda to‘liq ish kuni davomida band bo‘lgan xodimlar (3-sonli ro‘yxat, I qism):

erkaklar — ish staji kamida 25 yil bo‘lib, bundan kamida 12 yilu 6 oyi ko‘rsatib o‘tilgan ishlarga to‘g‘ri kelgan taqdirda;

ayollar — ish staji kamida 20 yil bo‘lib, bundan kamida 10 yili ko‘rsatib o‘tilgan ishlarga to‘g‘ri kelgan taqdirda.

Mehnat sharoiti zararli va og‘ir ishlarda — erkaklar kamida 6 yilu 3 oy, ayollar kamida 5 yil — ishlagan xodimlarga pensiya ushbu Qonunning 7-moddasida nazarda tutilgan pensiya yoshi erkaklarning bunday ishdagi har 2 yilu 6 oyi uchun va ayollarning bunday ishdagi har 2 yili uchun 1 yilga qisqartirilgan holda tayinlanadi;

z) bolalikdan nogironligi bo‘lgan farzandlarning onalari ularni sakkiz yoshgacha tarbiyalagan bo‘lsa — ish staji kamida 20 yil bo‘lgan taqdirda. Basharti, ayol o‘gay o‘g‘il va o‘gay qizni ular 8 yoshga to‘lguniga qadar kamida 5 yil tarbiyalagan bo‘lsa, pensiya tayinlashda ular haqiqiy farzandlar bilan teng ravishda hisobga olinadi;

k) nogironligi bo‘lgan bolalar uchun ixtisoslashgan ta‘lim muassasalari, “Mehribonlik” uylari, harbiy akademik litseylar, tarbiya koloniyalari o‘qituvchilari — maxsus ish staji kamida 25 yil bo‘lgan taqdirda (3-sonli ro‘yxat, VII qism);

l) ixtisoslashgan tibbiy muassasalarning shifokorlari va o‘rta tibbiy xodimlari — maxsus ish staji shaharchalar, qishloqlar hamda ovullarda kamida 25 yil va shaharlarda kamida 30 yil bo‘lgan taqdirda (3-sonli ro‘yxat, VIII qism);

m) qariyalarga, nogironligi bo‘lgan shaxslarga va yolg‘iz fuqarolarga xizmat ko‘rsatishda bevosita band bo‘lgan ijtimoiy xodimlar (3-sonli ro‘yxat, IX qism):

Пенсиаларни тайинлаш шартлари. Ногиронлик пенсиялари қонунчиликда белгиланган тартибда I ва II гуруҳ ногиронлиги бўлган шахслар деб топилган шахсларга, шунингдек Чернобил AESдаги авария тufayли майиб бўлиш ёки касаллик оқибатида III гуруҳ ногиронлиги бўлган шахслар деб топилган шахсларга тайинланади.

16-модда. Ногиронлик гуруҳлари. Сoғ'лиғ'ини ёки меҳнат қобилиyatини yo'qotganlik darajasiga qarab, nogironlikning uch guruhi aniqlanadi. Nogironlik sabablari va guруhlari, shuningdek nogironlik boshlangan vaqt va nogironlikning qancha muddatga belgilanishi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tasdiqlaydigan ular to'g'risidagi Nizom asosida ishlovchi tibbiy-ijtimoiy ekspert komissiyalari tomonidan aniqlanadi.

Xulosa:

Пенсиyani hisoblab chiqarish uchun, ishdagi mavjud tanaffuslardan qat'i nazar, oxirgi o'n yillik mehnat faoliyatida davomidagi istalgan ketma-ket besh yildagi (pensiya so'rab murojaat etgan kishining tanlovi bo'yicha) ish haqi olinadi. Pensiyani hisoblab chiqarish uchun olinadigan ish haqi o'tgan yillardagi ish haqlarini pensiya tayinlanadigan kundagi ish haqi darajasiga keltirish uchun O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilanadigan tartibda qayta hisoblanadi. Pensiyani hisoblab chiqarish uchun olinadigan o'rtacha oylik ish haqi ketma-ket ishlangan oltmish kalendar oylar uchun qayta hisoblangan ish haqining umumiy miqdorini oltmishga bo'lish yo'li bilan aniqlanadi. Bunda pensiya so'rab murojaat etgan kishining xohishiga ko'ra, ishga qabul qilish yoki mehnat shartnomasini bekor qilish munosabati bilan ish kunlari soni to'liq bo'lmagan oylar to'liq ishlangan kalendar oylar sifatida hisobga olinadi. Pensiya so'rab murojaat etgan kishi besh yildan kam ishlagan hollarda pensiyani hisoblab chiqarish uchun olinadigan o'rtacha oylik ish haqi ishlangan kalendar oylar uchun qayta hisoblangan ish haqining umumiy miqdorini shu oylar soniga bo'lish yo'li bilan aniqlanadi. Mavsumiy ishlarda band bo'lgan xodimlarga pensiyalar tayinlashda pensiyani hisoblab chiqarish uchun olinadigan o'rtacha oylik ish haqi, ishdagi mavjud tanaffuslardan qat'i nazar, mehnat faoliyatining oxirgi o'n yili davomidagi istalgan ketma-ket besh mavsumdagi (pensiya so'rab murojaat etgan kishining tanlovi bo'yicha) qayta hisoblangan ish haqining umumiy miqdorini oltmishga bo'lish yo'li bilan aniqlanadi. Pensiyani hisob-kitob qilish uchun pensiyani hisoblash bazaviy miqdorining o'n ikki baravaridan ortiq bo'lmagan miqdordagi o'rtacha oylik ish haqi olinadi. Pensiyani hisoblab chiqarish uchun olinadigan o'rtacha oylik ish haqi pensiyani hisoblashning bazaviy miqdoridan oz bo'lgan yoki ish haqi to'g'risidagi ma'lumotlar umuman mavjud bo'lmagan hollarda pensiya pensiyani hisoblashning bazaviy miqdoridan kelib chiqqan holda hisoblab chiqariladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Davlat va huquq nazariyasi. A.A'zamxo'jayev va Sh. O'razavv tahriri ostida. Toshkent-2009[1]
2. Davlat va huquq nazariyasi. AA'zamxo'jayev va Sh.O'razayev tahriri ostida, Toshkent-2011[2]
3. Tojixonov U., Saidov A. Davlat va huquq asoslari. O'quv qo'llanma. Toshkent-2013[3]
4. www.lex.uz[4]
5. Allaberganov Azizbek Saparbayevich. (2023). SHIFOKOR – TIBBIYOT XODIMLARI – BEMOR MUNOSABATLARINING XUSUSIYATLARI. *AMALIY VA TIBBIYOT FANLARI ILMIY JURNALI*, 2(2), 208–211. Retrieved from <https://sciencebox.uz/index.php/amaltibbiyot/article/view/5963>[4]
5. Allaberganov Azizbek Saparbayevich, Safarniyozova Dinora, Alimova Komila, & Rasulov Ma'murjon. (2023). FUQAROLARNING TIBBIY IJTIMOIIY YORDAM OLISH HUQUQI. *AMALIY VA TIBBIYOT FANLARI ILMIY JURNALI*, 2(2), 223–227. Retrieved from <https://sciencebox.uz/index.php/amaltibbiyot/article/view/5966>[5]
7. Эркинов Жахонгир Хайрулла Угли, & Аллаберганов Азизбек Сапарбоевич (2023). МЕСТО СОЦИОЛОГИИ МЕДИЦИНЫ В СИСТЕМЕ СОЦИАЛЬНОГО ЗНАНИЯ. *Та'lim fidoyilari*, 14-02 , 16-18[7]
8. Toxirova Nigina Toxirovna, & Аллаберганов Азизбек Сапарбоевич (2023). DEVIANT XULQ-ATVOR SOTSILOGIYASI. *Та'lim fidoyilari*, 14-02 , 12-15.[8]
9. Ш. С. Шаниязов, & А. С. Аллаберганов (2022). ЎЗБЕКИСТОНДА БИОЭТИКАНИНГ ВУЖУДГА КЕЛИШИ ВА РИВОЖЛАНИШИ ТАРИХИДАН. *Academic research in educational sciences, TSDI and TMA Conference (2)*, 95-97[9]